

VIJFDE PACIFICATIELEZING

De Zuidnederlandse immigratie
omstreeks 1572-1630

*Een vergeten bladzijde
uit de geschiedenis van de Nederlanden*

Dr. J.G.C.A. Briels

E.Story-Scientia
wetenschappelijke uitgeverij

ISBN 90 6439 401 6
D - 1985 - 0009 - 39
© E. Story-Scientia
Wetenschappelijke Uitgeverij
Eekhout, 2
9000 Gent
Tel.: 091 / 25.94.13

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Het onderzoek naar de betekenis van de immigratie, die rond de overgang van de 16de naar de 17de eeuw vanuit de Zuidelijke Nederlanden in de Noordelijke Nederlanden plaatsvond, is vrij laatstijdig op gang gekomen.

De eerste studie, die expliciet de aandacht op dit facet van de geschiedenis vestigde, was van de hand van J. EGGEN en verscheen in 1908.¹ Het werk bevat een groot aantal voor het merendeel biografische gegevens, die door de auteur uit de literatuur werden verzameld, gerubriceerd en van verbindende teksten voorzien. Hoewel de studie zeker niet onverdienstelijk mag worden genoemd, bevatte zij toch te weinig synthetische kracht om het historische denken werkelijk te kunnen beïnvloeden.

Tien jaar later wijdde de calvinistische kerkhistoricus A. VAN SCHELVEN zijn inaugurele rede aan dezelfde thematiek, waarin hij, vanuit kerkhistorisch oogpunt bezien, een samenvattend beeld van de refuge gaf.² Hij kwam tot de conclusie, dat de immigratie circa 60.000 man omvatte en dat het motief, dat tot emigratie aanzette, van religieuze aard was. Het artikel, dat de katholieke historicus L. ROGIER in 1938-1939 publiceerde, kan als een reactie op de conclusie van VAN SCHELDEN worden gezien.³ Hij minimaliseerde hierin de omvang van de uitwijking - er zouden ten hoogste 15.000 refugiés zijn geweest - en stelde het economisch motief op de voorgrond.

Daarmee was de immigratie als historisch gegeven de inzet geworden van een controverse tussen twee rivaliserende, confessioneel georiënteerde kampen, die elkaar het gelijk betwisten: aan calvinistische kant zag men in deze historische thematiek een mogelijkheid, de negatieve effecten van de Spaanse Inquisitie nog eens extra in het daglicht te stellen en de betekenis van het calvinisme voor de Noordnederlandse samenleving te benadrukken; vanuit het katholieke kamp greep men dit gegeven aan, om het beeld van de Contrareformatie verder te retoucheren en de rol te beperken, die de Reformatie in de republiek gespeeld zou hebben.

Deze discussie is exemplarisch te noemen voor de wijze, waarop lange tijd geschiedenis werd bedreven: ofschoon het thema, in dit geval de Zuidnederlandse refuge, nog maar ternauwernood was onderzocht, kon het niettemin toch als inzet van een discussie over de 'waarheid' tussen twee historische

1. EGGEN, J.L.M., *De invloed door Zuid-Nederland op Noord-Nederland uitgeoefend op het einde der XVIe en het begin der XVIIe eeuw*, Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde, Gent, 1908.

2. VAN SCHELVEN, A.A., *Omvang en invloed der Zuid-Nederlandsche immigratie van het laatste kwart der 16e eeuw*, (Rede ter aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Vrije Universiteit te Amsterdam ... 1918), 's Gravenhage, 1919.

3. ROGIER, L.J., *Over karakter en omvang van de Nederlandse emigratie in de zestiende eeuw*, in: IDEM, *Terugblik en Uitzicht. Verspreide opstellen*, dl. I, Hilversum, Antwerpen, 1964, 32-47 (eerder verschenen in: *Historisch Tijdschrift*, 16, 1938, 325 - 367; 17, 1939, 1-23).

scholen fungeren, ieder met een geheel eigen, kerkelijk-verzuilde belangstelling en ambitie.

We laten hier het feit buiten beschouwing, dat deze manier van geschiedschrijving - dus vanuit een specifiek confessionele invalshoek - zeer vruchtbaar is geweest en een omvangrijke historische produktie heeft opgeleverd, waarvan de wetenschap tot op de dag van heden dankbaar gebruik maakt. Maar in wezen stonden feiten voor deze scholen toch in dienst van ideeën, zodat deze dikwijls dusdanig werden geïnterpreteerd, soms gemanipuleerd, dat zij de eigen theorie zouden bevestigen en die van de tegenstander ontkennen.

Daarvandaan ook de zo verschillende uitkomsten, die het onderzoek naar omvang en betekenis van de immigratie opleverden. Daarbij werd bovendien nog de indruk gewekt, dat het onderwerp nu ook voldoende was onderzocht. Dat was natuurlijk niet het geval.

In deze historiografische traditie speelde overigens, naast het confessionalisme, nog een andere kwestie een belangrijke rol, namelijk die van het nationalisme.

Historie werd vanuit een uit de 19de eeuw stammend nationalistisch referentiekader geschreven, dat de ontwikkelingen van de 16de en 17de eeuw in het perspectief van het zich constituerende nationale zag. In deze tijd zou zich het 'Nederlandse' natiebeseft geleidelijk gevormd hebben, het beseft een geheel eigen identiteit te bezitten, die zich sterk van de volkeren in de omringende landen onderscheidde, ook van die in de Zuidelijke Nederlanden.

Dit maakte het niet alleen wenselijk, maar zelfs noodzakelijk, dat ter verklaring van dit 'nationale' slechts die factoren ter sprake werden gebracht, die een bevestiging van die identiteit waren.

Hiermede werd het historisch veld zowel geografisch als ideologisch ingeperkt en ontstond wat men zou kunnen noemen de 'Klein-Nederlandse' traditie in de historiografie.

Deze hield in, dat wat algemeen gesproken Holland en Nederland in de 19de eeuw was, in de 16de en 17de eeuw werd teruggeprojecteerd. Als een natuurlijk proces zou de eigen Nederlandse volksaard toen in een eigen Nederlandse staat zijn staatkundige vorm gekregen hebben, waarbij van historische contingentie geen sprake was. Gold deze wetmatigheid voor het geheel, dan gold zij eveneens voor de delen. Ook de cultuur, die hier tot ontwikkeling kwam, was uitdrukking van identiteit en zelfbewustzijn en diende derhalve op gelijke wijze als produkt van geheel eigen bodem beschouwd te worden. Daarmee verdwenen de zuidelijke provincies der Nederlanden, waarmee het noorden in alle mogelijke opzichten op zo natuurlijke wijze verbonden was geweest, achter de horizon van de historische optiek en de historische probleemstelling.

Op deze wijze wordt het duidelijk, waarom de thematiek van de Zuidnederlandse immigratie lange jaren historisch eigenlijk als irrelevant werd beschouwd: als 'extern' gegeven kon zij de gang der geschiedenis onmogelijk beïnvloeden, laat staan mede bepaald hebben. Het historisch onderzoek bleef

zodoende nagenoeg achterwege, men achtte het voldoende, er zijdelings en in het voorbijgaan naar te verwijzen voorzover dit van pas kwam.

Veranderingen in de mentaliteit, die uiteindelijk zouden leiden tot een grondig gewijzigd beeld van de Gouden Eeuw, traden op in de jaren '60 van deze eeuw. Men realiseerde zich toen plotseling, hoezeer het denken over de geschiedenis door 19de eeuwse referentiekaders werd bepaald.

Een periode van geleidelijke ontzuiling en denationalisering brak aan, in het kader waarvan de behoefte ontstond, de geschiedenis van de 17de eeuwse republiek in een bredere, meer internationaal georiënteerde context te beschouwen en het vaderlandse perspectief af te zwakken.

Daarmee kwam de thematiek van de Zuidnederlandse refugee in de republiek meer binnen de interesse-sfeer van de historische wetenschap te liggen dan dit daarvoor ooit het geval was geweest.

Thans wordt algemeen aanvaard, dat de overkomst van de refugiés uit het zuiden een grote rol speelde bij de ontwikkeling van het culturele klimaat in de republiek rond 1600.⁴ De basis van deze overtuiging wordt gevormd door een aantal studies, waarin op een aantal deelterreinen werd aangetoond, dat de Noordnederlandse cultuur door de zuidelijke import aanmerkelijk beschaafder was geworden.

In 1978 verscheen een eerste studie, bescheiden van omvang, waarin in kort bestek werd samengevat, wat het onderzoek tot dan toe aan resultaten had opgeleverd en in welke richting het verdere onderzoek zich diende te ontwikkelen.⁵

Het werk werd met welwillendheid ontvangen, alhoewel kritische aantekeningen niet achterwege bleven.⁶ Als voornaamste bezwaar werd naar voren gebracht, dat de tijd voor een synthese nog niet rijp was, omdat de geschiedenis van de immigratie een nog te weinig bestudeerd veld van onderzoek was. Alhoewel ook bepaalde aspecten van de studie zelf daarbij een rol gespeeld kunnen hebben, die geen pleidooi inhielden voor een andere visie op bepaalde zaken, kan van deze opmerking niet gezegd worden, dat zij geheel ten onrechte werd gemaakt.

De stelling, dat de immigratie als de belangrijkste factor voor de culturele opbloei van de republiek gezien moet worden, behoeft inderdaad ook de ondersteuning van liefst zoveel mogelijk detailstudies, waarin steeds positieve conclusies met betrekking tot de betekenis van de immigratie voor de betreffende deelgebieden getrokken konden worden.

4. MIJNHARDT, W.W., *De geschiedschrijving over de ideeëngeschiedenis van de 17de en 18de eeuwse Republiek*, in: Idem (Ed.), *Kantelend Geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945, Aula Paperback*, 86, Utrecht, Antwerpen, 1983, 168-172.

5. BRIELS, J.G.C.A., *De Zuidnederlandse immigratie 1572-1630*, Haarlem, 1978.

6. Prof. Dr. VAN DEURSEN, A.Th., in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 93, 1980, 289 - 290.

De suggestieve kracht van dergelijke uitspraken is bovendien zo groot, dat de meer vulgariserende geschiedschrijving er zich makkelijk door kan laten verleiden, zaken zo samen te vatten, dat de werkelijke historische verhoudingen daarbij geheel uit het oog worden verloren.

Zo verscheen enkele jaren geleden een boek over Holland en de Hollanders, waarin te lezen staat, dat schrijven over Holland schrijven over verstedelijking, handel en scheepvaart betekende, maar vooral over de enorme bijdrage van Zuidnederlanders aan Hollands welvaart en cultuur; Holland was wel belangrijk, zo gaat de tekst verder, maar de grootste bijdrage tot de bloei in de Gouden Eeuw kwam toch van de zuidelijke immigratie, want die bracht geld, werkkraft, technische kennis en handelsconnecties met zich mee, zodat de vraag open moest blijven, wat echte Hollanders nu eigenlijk wel waren.⁷

Het is duidelijk, dat de geschiedenis met dergelijke goed bedoelde beschouwingen uiteindelijk niet is gediend.

Wel is het thans zo, dat er over de implicaties van de refuge inmiddels zoveel gegevens zijn vrijgekomen, dat er voldoende grond is, haar als een serieuze component in het spel van historische krachten te zien, die rond de overgang van de 16de naar de 17de eeuw in de Noordelijke Nederlanden werkzaam waren. In die zin werd zij in enkele recente publikaties ook reeds gewaardeerd.⁸

Het onderzoek naar de betekenis van de Zuidnederlandse immigratie dient zich op twee niveaus te voltrekken: op dat van het thema zelf en de aspecten, waaruit het is samengesteld, en op dat van de algemene historische voortgang, waarvan de immigratie-thematiek een onderdeel is.

Door thematisch in de breedte te werken en historiografisch in de diepte, wint het onderwerp aan densiteit en wordt het tegelijkertijd in de beweging van de geschiedenis geïntegreerd; hierdoor verliest het ook iets van zijn exclusiviteit, wat het thema alleen maar ten goede kan komen. Het gegeven is complex en veelzijdig, omdat de invloed van de immigratie zich tot nagenoeg alle sectoren van het maatschappelijk leven heeft uitgestrekt: wendt men zich tot het terrein van de politiek, de economie, het sociale leven, de religie, de algemeen cultuur of de kunst, steeds blijkt daarbij ook de immigratie een rol gespeeld te hebben.

Het onderzoek zelf wordt sterk bemoeilijkt door de afwezigheid van echte archiefondsen, waaraan men zijn gegevens kan ontleen. Men is daarom

7. BUNNIK, C. et. al., *Oorsprong en geschiedenis van de Hollanders*, Amsterdam, 1983.

8. VAN DEURSEN, A.Th., *Bavianen en Slijkgeuzen. Kerk en kerkvolk ten tijde van Maurits en Oldebarneveld*, (*Van Gorcum's Historische Bibliotheek*, 92), Assen, 1974. IDEM, *Het kopergeld van de Gouden Eeuw*, * I: *Het dagelijks brood*, Assen, Amsterdam, 1978. GROENVELD, S. et al., *De kogel door de kerk? De Opstand in de Nederlanden en de rol van de Unie van Utrecht 1559-1609*, Zutphen, 1979. VAN DEURSEN, A.Th. en DE SCHEPPER, H. *Willem van Oranje, Een strijd voor vrijheid en verdraagzaamheid*, Weesp, Tiel, 1984.

aangewezen op meestal slechts fragmentarisch bewaard gebleven archiefbestanden van uiteenlopende aard en samenstelling, die veelal slechts kleine details bevatten. De opgave van de onderzoeker nu is, tussen deze details verbindingen te leggen, zodat deze partikels zich op een gegeven moment verdichten tot wat men een tendens of een kracht zou kunnen noemen, die de historische beweging op één of andere wijze beïnvloedde of bepaalde.

Een punt, waar de historische wereld nogal wat moeite mee heeft, betreft het totale volume van de immigratie, de vraag dus, hoe groot het totale contingent refugiés was, dat tussen 1572 en 1630 van zuid naar noord kwam.

Dit volume wordt thans, op basis van berekeningen maar vooral van schattingen, geraamd op 150.000 personen of circa 10,0 % van de totale bevolking omstreeks 1622.⁹

De kritiek luidt, dat deze conclusie op een slecht geadstrueerde schatting berust en dat het begrip 'kwantitatief gegeven' erg ruim wordt geïnterpreteerd. Het antwoord hierop moet luiden, dat het onmogelijk is en ook zal blijven, de omvang van de immigratie langs zuiver kwantitatieve weg exact te bepalen: de hiervoor benodigde demografische bronnen ontbreken, evenals een groot deel van de 'onzuivere' demografische bronnen (kerkelijke lidmatenboeken, poorterregisters, ondertrouwboeken etc.), waarop men dan zou moeten terugvallen. Men is daarom aangewezen op fragmentarische numerieke reeksen en literaire kwantitatieve indicaties, die veralgemeend dienen te worden. Op deze wijze krijgt men een raming, die intrinsiek hypothetisch van karakter is en dus altijd aanleiding tot kritiek geeft. Essentieel daarbij is de vraag, of de conclusies zich niet te ver van de indicaties verwijderden.

Voorzover het inzicht thans reikt, lijkt dit niet het geval te zijn en wordt voorlopig dus aan het voorgestelde volume van 150.000 vastgehouden.

De aarzeling om dit getal te aanvaarden, heeft echter ook nog een andere kant. Sinds VAN SCHELVEN in 1918 het vermoeden uitsprak, dat wellicht met een 60.000 vluchtelingen rekening gehouden moest worden, heeft dit getal zoveel opgeld gedaan en is de historische wereld zo aan dit quantum gewend geraakt, dat ieder voorstel tot revisie op een soort irrationele weerstand stuit. De opponenten, die zeker niet verplicht zijn de nieuwe hypothese voetstoots te aanvaarden, verliezen daarbij uit het oog, dat het voorstel van VAN SCHELVEN door geen enkele becijfering wordt gesteund. Dit kan van het nieuwe voorstel niet worden gezegd, waaraan zoveel mogelijk argumenten ten grondslag werden gelegd.

Als tweede stelling werd geponeerd, dat de immigratie essentieel is geweest voor de ontwikkeling van de religieuze stratificatie in de republiek.¹⁰ Het

9. BRIELS, J.G.C.A., *Zuidnederlanders in de republiek 1572-1630. Een demografische en cultuurhistorische studie*, Sint-Niklaas, 1985.

10. IDEM, *op.cit.*

zwaartepunt van de reformatorische beweging lag in de 16de eeuw in de zuidelijke provincies der Nederlanden en bleef daar tot in het derde kwart van deze eeuw. Dit zwaartepunt verplaatste zich daarna geleidelijk naar het noorden, echter niet omdat zich hier een grote en spontane groei van de calvinistische gezindheid allerwege voordeed, zoals wel wordt beweerd¹¹, maar omdat het grootste deel van de Zuidnederlandse reformatorische - calvinistische, lutherse en doopsgezinde kerken - zich hierheen begaf.

Ook deze kwestie blijft voor interpretatie vatbaar, waarbij de marges echter zeer klein zijn: de argumenten zijn weliswaar niet waterdicht, maar wel van dien aard, dat er weinig ruimte voor afwijkende meningen is.

Zo schommelde het aantal overtuigde calvinisten te Gent in de jaren 1579-1584 rond de 30,0 %, wat gelijk staat met ongeveer 15.000 personen. Blijkens de burgerwachtsrollen van Antwerpen bezaten de hervormingsgezinden ook daar een opmerkelijke aanhang: de verhouding zou ongeveer 48,0 % calvinisten, lutheranen en doopsgezinden tegenover 52 % katholieken zijn geweest. Het aantal gereformeerden in Brabant en Vlaanderen in de jaren '70 en '80 wordt geschat op circa 30,0 % van de bevolking.

De overkomst van tienduizenden van deze vluchtelingen, die omwille van religieuze overwegingen hun streek verlieten, heeft de positie van de reformatorische kerken in de Zeven Provinciën - met name de calvinistische en lutherse kerk - aanzienlijk versterkt. Haar positie in de Noordnederlandse samenleving was toen nog zeer omstreden: de kerkelijke gemeenten waren klein tot zeer klein en nog in 1587 moest het Hof van Holland vaststellen, dat het 'een yegelycken ... notoir (was) het merendeel van een yegelycke stad ende plaetse te zijn de Roomsche religie noch van herten toegedaen'. In 1587 werd het aantal calvinistische lidmaten op minder dan 10,0 % van de bevolking geschat.

Aan die ondergeschikte positie kwam met de overkomst van de refugiés uit het zuiden definitief een einde: de Zuidnederlandse kerkleden deden de gemeenten in de jaren '80 sterk aanzwellen en zij waren de kerk een stut en steun: zij verschaften haar een groot deel van haar kader - predikanten, ouderlingen en diakenen - en gaven haar ook het militante karakter, waardoor zij op de duur ook als de zegevierende kerk uit de strijd der geesten te voorschijn zou treden.

Eén voorbeeld ter illustratie: te Haarlem was in de periode 1578-1609 ongeveer 48,0 % van de lidmaten van de calvinistische gemeente van Zuidnederlandse origine; de hervormde ondertrouwregisters leveren voor de jaren 1580-1606 een percentage op van 53,2 %.

11. NIJENHUIS, W., *De publieke kerk veelkleurig en verdeeld, bevoorrecht en onvrij*, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 6, Haarlem, 1979, 326-327.

Ook de leden van de lutherse gemeenten waren toen overwegend uit het zuiden afkomstig: de gemeenten van Amsterdam, Leiden, Rotterdam, Delft en Middelburg werden alle door refugiés gesticht, uit Brussel en Antwerpen afkomstig. Jammer genoeg is over doopsgezinden uit de Zuidelijke Nederlanden, die zich ook in groten getale onder de vluchtelingen bevonden, niets concreets te melden.

Hoezeer het religieuze veld door de Zuidnederlandse refuge werd beheerst, is af te leiden uit de godsdiensttwisten, die tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) woedden. Toen stonden twee rivaliserende kerkelijke stromingen binnen het calvinisme, een rechtzinnige en een minder rechtzinnige, tegenover elkaar. De eerste, die van de Contraremonstranten, werd geleid door de uit Brugge afkomstige predikant en theoloog Frans GOEMARE (Gomarus) en bestond voor het grootste deel uit 'flandriserende' Zuidnederlandse ballingen; de tweede, die van de gematigde Remonstranten, stond onder leiding van Jacob ARMINIUS en vond haar aanhang voornamelijk onder de autochtone bevolking.

Hoe het ook zij en hoe men ook over deze zaak moge denken, aan het feit, dat in 1617 in de kringen van de katholieke 'Hollandse Missie' wordt opgemerkt, dat de meeste kettters in de republiek toen inwijkelingen waren, kan men toch niet zonder meer voorbijgaan: de kerkgeschiedenis, met name die van reformatorischen huize, zal, meer dan dit tot nu toe het geval was, met deze dimensie rekening moeten houden.

Dat de migratorische beweging van grote betekenis is geweest uit het oogpunt van sociale mobiliteit en economische vernieuwing, is een overtuiging, die door de geschiedschrijving sinds geruime tijd reeds wordt gehuldigd.

De jaren tussen 1580 en 1600 vormen een periode van grote economische expansie en toenemende welvaart in de republiek, die rechtstreeks met de influx van Zuidnederlandse kooplieden, industriëlen en ambachtslieden in verband moet worden gebracht.

Twee sectoren van economische werkzaamheid dienen daarbij onderscheiden te worden: die van de handel en van de nijverheid.

De immigratie omvatte veel onbemiddelde mensen, maar daarnaast ook een grote groep kapitaalkrachtige kooplieden, die reeds gefortuneerd waren toen zij zich in het noorden vestigden: van de gunstige kansen, die de opkomende wereldhandel toen bood, wisten zij gebruik te maken om hun vermogen in korte tijd nog in belangrijke mate te vergroten.¹²

Hun kapitaalkracht blijkt het beste uit een vergelijking van de inschrijvingen van 10.000 gulden en hoger in de Kamer Amsterdam van de Oostindische

12. Vgl. voor het volgende o.a. VAN DILLEN, J.G., *Het oudste aandeelhoudersregister van de Kamer Amsterdam der Oost-Indische Compagnie*. (Werken uitgegeven door de Vereniging Het Nederlands Economisch-Historisch Archief gevestigd te 's-Gravenhage, 14), 's-Gravenhage, 1958.

Compagnie in 1602. Het is verrassend daarbij te constateren, dat bij de grote inschrijvingen die der uit het zuiden afkomstige personen met ruim 200.000 gulden die der noordelijke intekenaren overtreffen.

Ook uit het Assurantiecontract, dat in 1613 door de OIC te Amsterdam werd gesloten, blijkt dat de grootste inschrijvers Zuidnederlanders waren. Door hun activiteit, kapitaalkracht, handelsrelaties en ook door hun kennis van wisselhandel en bankwezen hebben de immigranten in belangrijke mate bijgedragen tot de snelle economische groei, die in het begin van de 17de eeuw in de republiek plaatsvond. Was de rijkdom van de gegoede Amsterdammer omstreeks 1585 nog zeer beperkt, in 1631 blijkt, wat voor enorme vlucht het handelskapitalisme in die tussentijd nam: minstens een vierde van de rijkste kooplieden, die Amsterdam toen kende, blijkt dan ook van Brabantse, Vlaamse of Waalse afkomst te zijn.

Minder in het oog vallend, maar daarom nog niet minder belangrijk, was de betekenis van de immigratie voor de ontwikkeling van de nijverheid, die in vele steden en dorpen van de republiek de belangrijkste pijler was, waarop de economie steunde.¹³

De Zuidelijke Nederlanden kenden tot in het derde kwart van de 16de eeuw een zeer bloeiende textielnijverheid, geconcentreerd in de steden maar vooral ook op het platteland, waar in honderden Brabantse en Vlaamse dorpen textiel werd vervaardigd. Het was een zeer expansieve sector vanwege de snelle toename van de bevolking, waardoor de vraag naar textiel steeds meer toenam.

In het noorden kwijnden de stedelijke draperieën ondertussen geleidelijk weg. Zo daalde de jaarlijkse produktie van Leids laken bijna ononderbroken van 24.000 stuks in 1530 tot nog geen 1.100 in 1573; ook andere steden, als Haarlem, Delft, Den Haag en Rotterdam kenden een sterke achteruitgang van de bedrijfsresultaten.

De crisis van de tweede helft van de 16de eeuw bracht in deze verhoudingen grote verandering.

In het zuiden ondermijnde de oorlog de lokale en regionale textielindustrie, en met het verdwijnen van de sociaal-economische infrastructuur was de arbeidende bevolking dikwijls gedwongen, naar elders te trekken, op zoek naar werkgelegenheid, om zodoende in haar levensonderhoud te kunnen voorzien. Men trok aanvankelijk naar Duitsland en Engeland, vanaf 1572 echter meer en meer naar de republiek, waar het achter de waterlinies relatief veilig en rustig was. De opvallende groei van de bevolking, die hier vanaf deze jaren plaatsvond, had een sterke vergroting van de binnenlandse behoefte aan

13. Vgl. hiervoor o.a. POSTHUMUS, N.W., *De Geschiedenis van de Leidsche Lakenindustrie*, dl. II: *De Nieuwe Tijd (Zestiende tot achttiende eeuw)*. De lakenindustrie en verwante industrieën, 's-Gravenhage, 1939.

textielprodukten tot gevolg, waaruit de heropleving van de textielnijverheid verklaard kan worden.

In dit proces hebben de Zuidnederlandse immigranten een uitermate belangrijke rol gespeeld, zowel bij het regenereren van de verschillende branches in de textielnijverheid als bij het ontwikkelen van nieuwe bedrijfstakken.

Zo kende Leiden vanaf 1573 een spectaculaire groei van zijn textielproductie: de vervaardiging van lichte weefsels steeg van 1.086 stuks in 1573 tot 27.000 in 1584. Van Leiden is bekend, dat een zeer groot contingent vooral Vlaamse textielproducenten de stad op de duur bevolkte: tussen 1584 en 1594 was 79,0 % van de nieuwe poorters van Zuidnederlandse afkomst. Ook te Haarlem werd de linnennijverheid sterk door uitgewekenen geactiveerd: door bedrijfsconcentratie en productie-uitbreiding liep de productie hier op van 18 tot 20.000 stuks in 1586 tot 80 à 100.000 stuks in het midden van de 17de eeuw. Ook in de meeste andere steden van de republiek, zoals Delft, Rotterdam, Middelburg en Kampen, vinden we textielnijverheid, die door refugiés werd geïntroduceerd.

Hun technische kennis, zakelijk inzicht en handelsrelaties zijn van onschatbare waarde geweest voor de ontwikkeling van de industrie.

De kapitaalkracht van deze immigranten was gemiddeld gering, zodat hun bestaan in sterke mate afhankelijk was van de wisselende economische omstandigheden; een probleem was verder, dat de kosten van levensonderhoud geleidelijk stegen, omdat de bevolking sneller groeide dan de productie, waardoor de koopkracht van de massa daalde.

Op deze wijze ontstond geleidelijk een industrieproletariaat, dat absoluut geen bestaanszekerheid kende, omdat het van een geheel wisselvallige werkgelegenheid in de conjunctuurgevoelige sectoren van handel en nijverheid afhankelijk was.

Er zijn vele voorbeelden te geven van schrijnende armoede, vooral onder de vreemdelingen: zo was te Leiden in 1586 slechts 6,0 % van het belastbare vermogen in handen van de refugiés en stonden in 1611 te Amsterdam 2.511 gezinnen op de lijst van de stedelijke armenzorg, waarvan nauwelijks 200 Hollandse.

Lijkt het op het eerste gezicht, dat de armoede een algemeen verschijnsel in de republiek was en bovendien voornamelijk een vreemdelingenprobleem, de werkelijkheid was anders: gaan we ervan uit, dat de bevolking van Amsterdam omstreeks 1611 circa 30.000 gezinnen telde, dan blijkt dat de 2.511 gezinnen slechts een klein percentage van de totale bevolking vertegenwoordigden. De gemiddelde levensstandaard lag in de republiek duidelijk hoger dan in de rest van Europa, wat ook de reden was, dat zich hier een gigantische toeloop van immigranten voordeed.

Evident is ook de positieve bijdrage van de Zuidnederlanders aan de ontwikkeling van de intellectuele cultuur van de republiek.

De refuge betekende niet alleen de import van kapitaal en vakmanschap, maar dikwijls ook van hoogstaand intellect.

Dat het boekenbedrijf in de 17de eeuw leidinggevend in Europa zou worden, was niet alleen het gevolg van het unieke klimaat van geestelijke vrijheid, dat in de republiek heerste, maar ook van de overkomst van honderden boekdrukkers, letterzetter, lettergieters en boekhandelaren uit de zuidelijke gewesten.¹⁴

Ook het schoolwezen plukte de vruchten van de immigratie: honderden schoolmeesters, leraren en professoren, afkomstig uit Vlaanderen, Brabant en Henegouwen, waren hier in het onderwijs werkzaam.¹⁵ Mede door de aanwezigheid van dit kader kwam het onderwijs op een zeer hoog peil te staan en bereikte de alfabetisering van de bevolking een zeer hoog niveau. De Franse school, die opleidde voor handel en industrie en de school van de opkomende burgerij kan worden genoemd, werd ingericht naar het model, dat in de 16de eeuw in Brabant en Vlaanderen was ontwikkeld.

Ook de ontwikkeling van de sociale stratificatie naar een oligarchische structuur werd mede door de Zuidnederlandse refuge op gang gebracht. Niet alleen de economische expansie bracht een sterke dynamiek in de samenleving teweeg, ook de krachtige bevolkingsgroei was daar debet aan. Hierdoor ontstond een sterk verticaal gerichte sociale mobiliteit, waarbij het mechanisme van het stijgen en dalen op de maatschappelijke ladder een belangrijke rol ging spelen.

Van grote betekenis voor het culturele klimaat was daarbij, dat de kooplieden de kans kregen, door hun rijkdom in de oude aristocratische regentenklasse te penetreren. Op deze wijze ontstond geleidelijk een culturele elite, die enerzijds was samengesteld uit families, die door handel en industrie tot rijkdom en aanzien waren gekomen, anderzijds uit het oude regentenpatriciaat. Deze cultuurdragende klasse huldigde een burgerlijk-elitair levenspatroon: burgerlijk vanwege de mentaliteit, aristocratisch vanwege de allure.

Om deze nieuwe levensstijl te typeren, werd het begrip 'courtoisie' ingevoerd, dat het best als gecultiveerde elegantie omschreven kan worden. De inspiratie hiervoor werd ontleend aan de cultuur, die door de immigranten uit de Zuidelijke Nederlanden werd meegebracht.¹⁶

Dat dit proces van culturele transformatie en integratie zo spontaan verliep en reeds spoedig in een geheel eigen levensstijl uitmondde, was te danken aan

14. BRIELS, J.G.C.A., *Zuidnederlandse Boekdrukkers en Boekverkoopers in de Republiek der Verenigde Nederlanden omstreeks 1570-1630. Een bijdrage tot de kennis van de geschiedenis van het boek, etc.*, (*Bibliotheca Bibliographica Neerlandica*, VI), Nieuwkoop 1974.

15. IDEM, *Zuidnederlandse onderwijskrachten in Noordnederland 1570-1630. Een bijdrage tot de kennis van het schoolwezen in de Republiek*, in: *Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland*, 14, 1972, 89-169, 277-298; 15, 1973, 114-149, 263-297.

16. IDEM, *Brabantse blaaskaak en Hollandse botmuil. Cultuurontwikkelingen in Holland in het begin van de Gouden Eeuw*, in: *De Zeventiende Eeuw. Cultuur in de Nederlanden in interdisciplinair perspectief* 1, 1985.

het geheel eigen leefklimaat in de republiek, dat het best met het begrip tolerantie omschreven kan worden. Geen enkele staat in Europa verleende zijn onderdanen in de 17de eeuw zoveel vrijheid als de republiek. Zakelijkheid en verdraagzaamheid gingen hier hand in hand, zodat een 'open' samenleving ontstond, die religieuze denominaties van allerlei soort en nonconformisten een grote mate van vrijheid liet, wat de groei van een cultuur bevorderde, gekenmerkt door grote vitaliteit en verscheidenheid.

Het hoge cultuurniveau, samen met de groeiende rijkdom van de hogere sociale klassen, riep ook de behoefte in het leven aan goederen van de meest uiteenlopende soort, die niet tot de eerste levensbehoefte behoorden. De hiervoor noodzakelijke specialisatie en differentiatie in de consumptiegoederenindustrie kon zo snel worden doorgevoerd mede dankzij de overkomst van Zuidnederlandse vakmensen, die in eigen stad of dorp reeds in deze luxe industrieën werkzaam waren geweest.¹⁷

De opkomst en ontwikkeling van de diamantbewerking, de tapijtweverij, de fijne houtbewerking, de zijde- en fluweelweverij, de leerbewerking, de glasblazerij, de keramische nijverheid en de edelsmeedkunst moet, zo niet exclusief dan toch in sterke mate, met de Zuidnederlandse refuge in de republiek in verband worden gebracht.

Een afzonderlijke en eervolle vermelding tenslotte verdienen de talrijke kunstschilders van Zuidnederlandse huize, die in het noorden werkzaam zijn geweest.¹⁸

Hun betekenis voor de ontwikkeling van een schilderkunst van Europese allure, zoals men de kunst van de Gouden Eeuw toch wel mag noemen, werd tot op heden nog slechts in zeer algemene zin omschreven.¹⁹ Nog te weinig wordt beseft, hoe belangrijk de bijdrage van deze kunstenaars tot de ontwikkeling van de Hollandse schilderkunst is geweest: veel kenmerken en impulsen, die altijd als karakteristiek voor de Hollandse school zijn beschouwd, blijken bij nader inzien uit de Vlaamse traditie te stammen.

Gaven we in het bovenstaande slechts een zeer globale impressie van de implicaties, die de Zuidnederlandse immigratie voor de Zeven Provinciën had, deze inventarisatie levert in ieder geval voldoende elementen en argumenten op, om de conclusie te rechtvaardigen, dat aan de overkomst van de zuiderlingen een eminente betekenis moet worden toegekend.

17. Vgl. hiervoor o.a. IDEM, *Zuidnederlandse goud- en zilversmeden in Noord-Nederland omstreeks 1576-1625. Bijdrage tot de kennis van de Zuidnederlandse immigratie*, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 54, 1971, 87-141; 55, 1972, 89-112. IDEM, *De Zuidnederlandse immigratie in de Noordelijke Nederlanden 1572-1630. Kunstbiografische sprokkelingen*, in: IDEM 67, 1984, 25-61.

18. In 1986 is van schrijver dezes een uitvoerige studie te verwachten, waarin expliciet op de betekenis van de Vlaamse schilders in de republiek wordt ingegaan.

19. Vgl. hiervoor de uitstekende studie van HAAK, B., *Hollandse schilders in de Gouden Eeuw*, s.l., 1984.

Merkwaardig is, dat daarvoor zo weinig oog is geweest. Alsof erkenning van die feitelijkheid afbreuk zou doen aan wat altijd de Hollandse Gouden Eeuw is genoemd.

Als dan tussen vroege Gouden Eeuw en Zuidnederlandse immigratie een relatie wordt gelegd, betekent dit niet dat dit ten koste van het goud van deze eeuw zou gaan. Hoogstens zou men dan een vraagteken kunnen zetten bij het typisch Hollands karakter daarvan.

Het is niet meer dan een vermoeden, maar heeft men in het verleden soms niet al te gemakkelijk gedacht, dat cultuur, en vooral grote cultuur, altijd in isolement wordt geboren? Juist omdat ze zo groot was? Bezien we de grondslagen, waarop de cultuur van de Gouden Eeuw rustte, dan lijkt deze stelling in ieder geval niet houdbaar te zijn. Dan blijkt in plaats van trotse eenzelligheid juist saamhorigheid de dragende grond geweest te zijn, de natuurlijke culturele verbondenheid tussen noord en zuid. En hoe zou het ook anders hebben kunnen zijn?

Is die wetenschap historisch zeker niet zonder belang, men zou er ook iets aan kunnen ontleen: een stukje inspiratie voor het heden.